

REVOLTE

N A D A V E Y A L

Revolte

De
wereldwijde
opstand tegen
globalisering

Vertaald door Auke Leistra en Atty Mensinga

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam • Antwerpen

Copyright © 2021 Nadav Eyal

This book is published by arrangement with The Deborah Harris Agency and Marianne Schönbach Literary Agency.

Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Auke Leistra en Atty Mensinga/
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *Revolt*

Oorspronkelijke uitgave: Miskal – Yediot Ahronoth Books and Chemed
Books, Rishon LeZion, Israël

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Sander Patelski

Portret auteur: Danny Bar Adon

Typografie: Mat-Zet bv, Huizen

ISBN 978 90 295 4110 7 / NUR 320

www.arbeiderspers.nl

Voor Tamar

‘...En voor zijn gevoel waren het maar een paar dagen.’

‘Zonder strijd geen vooruitgang.’

– Frederick Douglass, 1857

Inhoud

Voorwoord bij de Nederlandse editie 9

Inleiding: Einde van een tijdperk 11

1 – Aanval op een krant 27

2 – Twee keer per maand douchen 45

3 – De globaliseringsoorlogen 64

4 – Het land van de laatste olifanten 88

5 – ‘We weigeren te sterven’ 104

6 – De voorboden van de opstand 122

7 – Praten met nationalisten 147

8 – Een nazirevival 166

9 – De opstand van de middenklasse 181

10 – Anarchisten met Ferrari's 203

11 – Verdwijnende kinderen 223

12 – ‘De mensheid is de Titanic’ 239

13 – Gezichten van de exodus 260

14 – Een experiment en zijn kosten 275

15 – Rivieren van bloed 293

16 – Een onderdaan van het rijk spreekt 312

17 – ‘Mijn moeder is hier vermoord’ 331

18 – De antiglobaliseerder 348

- 19 – De implosie van de waarheid 369
- 20 – De strijd om de vooruitgang 393
- 21 – Een nieuw verhaal 416

Dankbetuiging 431

Noten 433

Register 475

Voorwoord bij de Nederlandse editie

De wereld heeft in 2020 intense en uitdagende tijden doorgemaakt, die nog decennia hun invloed zullen doen gelden. De coronapandemie heeft de mensheid laten zien wat de beperkingen en de mogelijkheden van internationale samenwerking en globalisering zijn. In een wereld die onderling meer verbonden is dan ooit, een wereld gekarakteriseerd door een onwaarschijnlijke mobiliteit van mensen, goederen, kapitaal en ideeën, is de mensheid een gemeenschappelijke aartsvijand tegen het lijf gelopen: een onbekende ziekteverwekker. De geschiedenis zal verslag leggen van wat er vervolgens gebeurde: terwijl de wetenschap en wetenschappers de handschoenen opnamen en een internationale campagne van start ging om een remedie en een vaccin te vinden, was het de politiek die faalde, bijna overal. Anders dan de wetenschap en zelfs grote bedrijven, werden plaatselijke machtsstructuren ontmaskerd als stroperig, anachronistisch en kortzichtig.

In deze confrontatie met een tragedie op het gebied van zowel de volksgezondheid als de economie hebben populistten enigszins aan aantrekkingskracht ingeboet. Het waren de leiders van een standvastige mainstream, van Angela Merkel tot Jacinda Ardern, die zich het betrouwbaarst en het vindingrijkst betoonden. De verkiezing van Joe Biden, een carrièrepoliticus, en de ondergang van Donald Trump wijzen er dan ook op dat mensen hun heil hebben gezocht bij de mainstream. Biden zou waarschijnlijk niet tot president van de Verenigde Staten zijn gekozen als corona niet zo hard had toege-

slagen. En de antiwetenschappelijke retoriek van Trump, en zijn chaotische wijze van besturen, mochten dan ongeschikt blijken voor deze tijden, hij heeft nog altijd meer stemmen geoogst dan in 2016.

Het is duidelijk, door de pandemie heeft het nationalistisch-populistische offensief ontegenzeggelijk vertraging opgelopen, maar dat zou een tijdelijke terugval kunnen blijken te zijn. Als zoveel andere landen kreeg ook Nederland te maken met die populistisch-nationalistische trend en de stilzwijgende, symbiotische relatie van die trend met de radicale islam, twee uitersten die elkaar wederzijds versterken. En de extremisten in beide vleugels zullen een existentiële uitdaging blijven vormen voor een van de meest gewaagde politieke ondernemingen in de geschiedenis: de Europese Unie.

2020 was een veelbewogen jaar. Levens gingen verloren, andere werden verwoest, maar het zou een nog grotere tragedie worden als de crises waar we ons mee geconfronteerd hebben gezien zouden worden verspild; als we een loze liberale restauratie zouden toejuichen, terwijl de uitdagingen van de klimaatverandering, de opkomst van nationalisme en fundamentalisme en de enorme invloed van leugens nog voor iedereen zichtbaar zijn. Bij alle trauma's die het jaar 2020 heeft nagelaten, zou het ook de aanzet kunnen zijn geweest tot een noodzakelijke reset van lokale en mondiale machtsstructuren. Er is ons in elk geval een glimp van daadwerkelijke verandering gegund.

Nadav Eyal, december 2020

Inleiding

Einde van een tijdperk

Het gebouw ziet eruit als zo'n typische kantoorkolos die je in elk welvarend stadscentrum kunt vinden, van Manhattan tot Londen tot Tel Aviv. De VIPs worden door een gangetje naar een kleine dienstlift gebracht, wat eigenlijk helemaal niet past bij de gelegenheid en de ambiance nog mysterieuzer maakt. De lift gaat naar beneden en de deuren onthullen de locatie waar de bijeenkomst vanavond gehouden zal worden: de wijnkelder van de familie, een geheime, zoals onze gastheer zegt. Achteraan in de ruimte is een beroemde chef-kok het diner aan het bereiden. Langs de muren, achter glas, liggen flessen wijn, ingevlogen van wijngaarden over de hele wereld. De gasten – hightechondernemers, een voormalige premier, een voormalige hoge legerofficier die tegenwoordig sociaal ondernemer is, de CEO's van een aantal grote bedrijven – zijn onder de indruk, en dat zijn ze niet gauw. Iedereen daar, ja, bijna iedereen op de wereld, kent de naam van onze genereuze gastheer.

Als we rond een tafel gaan zitten, kijk ik om me heen en tel ik de zeer welgestelden. Ik ben er vrij zeker van dat ik de enige ben die hiernaartoe is gereden in een Toyota Corolla met een losse bumper.

Ik ben uitgenodigd om over de internationale situatie te spreken, over de globalisering en de opstand daartegen. Mijn gehoor in de uitstekend verlichte wijnkelder luistert aandachtig naar mijn verhalen over volken en bevolkingsgroepen waar de welvaart die door de huidige wereldorde is voortgebracht aan voorbij is gegaan, en over de giga technologiebedrijven die de verantwoordelijkheid

voor de tekortkomingen van de wereld die zij hebben geschapen uit de weg gaan. Ik betoog dat liberale waarden op de proef worden gesteld door een heropleving van vijanden van de vooruitgang, en voer aan dat jonge mensen minder geneigd zijn te vechten voor de democratie en in plaats daarvan om radicale oplossingen vragen. De cijfers, zeg ik, laten zien dat de mensheid in het algemeen het goed doet. Waarom voelen zoveel mensen zich dan geklemmezet?

Ik had kunnen weten wat de reactie zou zijn. De rijkste één procent vindt merendeels dat de crisis van 2008 een overtrekkende wolk was, dat de verkiezing van Trump een eenmalige historische toevalstreffer was en dat vooruitgang, dat wil zeggen hun aristocratische versie van de vooruitgang, niet te stoppen is. Onze royale gastheer en een of twee van zijn gasten begrijpen mijn analyse wel zo ongeveer, al onderschrijven ze hem niet. De anderen tekenen bezwaar aan. ‘Het is overdreven pessimisme,’ zegt een van hen opeens, en de anderen beginnen de lettergrepen te scanderen: ‘Pessimisme’. Ze gaan snel tot de tegenaanval over met de gangbare wijsheden: er is sprake van ‘een golf van populisme’, een kortstondige reactie die voorbij zal gaan zonder noemenswaardige schade aan te richten. Het gesprek implodeert en onttaardt in het anachronistische discours dat kenmerkend is voor mensen die zijn geboren in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, compleet met clichés als ‘vertrouwen leidt tot succes’, ‘zonder lef geen fortuin’, ‘ze worden vanzelf wijzer’ en ‘we kunnen niet meer terug naar de middeleeuwen’. De meesten van hen hebben geen belang bij wat ik te zeggen heb. Ze willen liever de rollen omdraaien en mij – en met mij mijn hele generatie – op het hart binden dat alles goedkomt als we maar positief denken. Het dessert wordt opgediend en maakt een eind aan het debat, of wat daarvoor door moest gaan. Het is niet moeilijk mijn analyse beleefd af te wijzen als de toekomst van je kinderen is veiliggesteld met obligaties zonder al te veel risico.

Het diner deed me op een of andere manier denken aan een veel dramatischer gebeurtenis waar ik twee jaar eerder als journalist bij was geweest. Op beide bijeenkomsten was de bezorgdheid alomte-

genwoordig. Het is alleen zo dat als de superrijken ergens over inzetten, ze zich in een cellofaanachtige verpakking hullen die knispert van optimisme. De middenklasse reageert veel eenvoudiger: met verontwaardiging.

De avond van 8 november 2016 was fris en feestelijk in Manhattan. Een wolkeloze lucht was te zien door het glazen dak van het Javits Center, dat klaar was voor de kroning van de nieuwe leider van de vrije wereld. Straathandelaars buiten deden goede zaken – president Hillary t-shirts, met Hillary in een Superwomanpak, First Husband Bill Clinton t-shirts, campagnebuttons in alle kleuren, souvenirs van een historische dag. Honderden politieagenten en beveiligingsmensen liepen buiten rond, bij een leger mobiele studio's en een heel veld satellietshotels. De media-aanwezigheid was vele malen groter dan bij het ietwat zuiniger uitgevallen hoofdkwartier van de campagne van Trump, nog geen kilometer verderop.

'Zij is bestemd om op te staan,' schreef de dichter Maya Angelou in 2008 over Clinton; nu stond ze op het punt haar roestige ketenen te verbreken en de machtigste persoon op aarde te worden.

Vertegenwoordigers van het Amerikaanse volk, in alle kleuren van de regenboog, zaten op het podium. Er waren hetero's en homo's, latino's en zwarten en witten, vrouwen en kinderen. Zij zouden als model dienen van de nieuwe tijd die de verkiezing van Clinton inluidde. Met eindeloos geduld zaten ze daar, uren te wachten op die paar seconden dat ze hun kinderen op de televisie zouden zien, beelden die ze voor altijd zouden koesteren: hun kinderen met de eerste vrouw die tot president van de Verenigde Staten van Amerika was gekozen. De lucht boven het Javits Center werd donker, maar ze bleven zitten waar ze zaten.

Uiteindelijk kwam Clinton natuurlijk helemaal niet opdagen. Ze heeft niet gezien wat voor feestelijks ze allemaal voor haar in petto hadden. De nacht dompelde alles in duisternis.

De blik van de journalist heeft iets meedogenloos. Hij ziet het beeld zoals het zich ontwikkelt, van een afstand en dus in perspectief. Hij observeert de teleurstelling die zich door de menigte verspreidt, de schok, de tranen en het verdriet, de banaliteit van de

menselijke reactie: ontkenning, teleurstelling, de vertwijfelde hoop die door de gelovigen heen blijft sijpelen.

Toen de resultaten begonnen binnen te komen, konden de Clintonista's hun ogen niet van hun smartphones afhouden, en ze prevelen ongelovig. Dat was het. Ze konden het niet geloven, ze konden niet begrijpen hoe dit kon gebeuren. Velen huilden. Een van hen vertelde me dat hij, als jood en homoseksueel, een nieuwe Holocaust vreesde.

Ik vroeg hem of hij dat bij wijze van spreken zei.

'Nee,' snikte hij, 'ik ben echt bang.'

Op het eerste gezicht lijkt er geen verband te bestaan tussen de geschokte en radeloze aanhangers van Clinton op die avond in november en de zelfverzekerde rijken die ik in die wijnkelder ontmoette. De laatsten waren onbereikbaar optimistisch, vastbesloten uit te leggen hoe de wereldorde die voor hen persoonlijk zo goed was voor iedereen geweldig was. De aanhangers van Clinton hadden het gevoel dat de democratie gevaar liep en dat ze van hun toekomst waren beroofd. Maar het punt is dat beiden een diepe, onuitgesproken angst deelden. De superrijken gingen daarmee om door de kop euforisch in het zand te steken; de Clintonista's bedekten de vloer van het Javits Center eensgezind met de tranen die ze plengden. Ze waren niet alleen bang dat Trump, de voorstanders van de Brexit, Europese nationalist en islamitische fundamentalisten de wereld naar de verdoemenis zouden helpen. Per slot van rekening zou een dergelijke catastrofe, als hij kwam, laten zien dat zij het bij het rechte eind hadden gehad met hun vertrouwen in liberale waarden dan wel in de vrije markt. Nee, waar zij bang voor waren was geen wereldbrand maar het tegenovergestelde – zij waren bang dat het andere kamp, dat Trump, misschien wel in zijn opzet zou slaan. Zijn succes zou neerkomen op een wereld met een blijvende antiliberale orde en ernstig beperkte internationale samenwerking.

Het zou een wereld zijn waarin elk rotsvast geloof – in de overwinning van goed op kwaad in de Tweede Wereldoorlog, in vrijheid als voorwaarde voor welvaart, in het afwijzen van intolerantie, in het recht van vrouwen op zelfbeschikking over hun eigen lichaam

en bovenal het vurige geloof in de overkoepelende waarde van vooruitgang – van voorbijgaande aard zou blijken te zijn. Voor hen zou de geschiedenis ophouden, en vervolgens worden teruggedraaid. In de ogen van velen is de afgelopen jaren de grote verandering al in gang gezet.

Ik ben Amerikaan noch Europeaan. Ik woon in een afgelegen provincie, weggedoken onder de vleugels van het Amerikaanse rijk. Vanhier af kan ik observeren, met de luxe van enige emotionele afstand van de naderende storm. In 2016, een paar maanden voor de presidentsverkiezingen, vertrok ik voor een reis door de Verenigde Staten, waar ik het antwoord zocht op een simpele vraag: als Trump gaat winnen, hoe zou dat dan in zijn werk gaan? Volgens de peilingen was het vrijwel onmogelijk, maar ik was sceptisch. In Pennsylvania, een van de hoekstenen van de industriële revolutie, zat ik in de woonkamer van een mijnwerkersfamilie, terwijl buiten de regen viel en de wind hilde. De familie was even somber en droefgeestig als het weer, het ontbrak hun volledig aan het Amerikaanse optimisme waar ik zo mijn hoop op had gevestigd. Zwarte activisten in Philadelphia zeiden tegen me dat president Obama domweg het zoveelste masker was van de witten die onschuldige inwoners van hun buurten vermoordden. Ze zwoeren nooit op ‘die Hillary’ te zullen stemmen. Een klein meisje in Charlotte, North Carolina, vertelde met tranen in de ogen dat een vriendinnetje haar niet meer voor haar verjaardag uitnodigde, omdat haar moeders transgenders waren. In haar verhaal voelde ik de opkomende vijandigheid jegens het nieuwe Amerika. In dezelfde staat woonde ik een kerkdienst bij van een dominee die beweerde dat de Verenigde Staten gestraft zouden worden met een ergere plaag dan ebola omdat homoseksuele sodomie er door de vingers werd gezien. Ik vroeg hem of zijn Amerika niet hard op weg was verleden tijd te worden, waarop hij zei: ‘Hé, we zijn nog niet dood, hoor!’

Wat in de Verenigde Staten onder Trump heeft plaatsgevonden, is geen gewone politieke verandering, noch is het een revolutie, gebaseerd op een nieuw en samenhangend politiek idee. Noch is er

sprake van een samenhangend politiek idee achter de Brexit. De opkomst van populisme en nationalisme, van Brazilië tot Italië tot Hongarije, is een, zij het diffuse, aanval op de globalisering, voortgekomen uit een echokamer waarin het onrecht rondzingt dat de middenklasse in de hele geïndustrialiseerde wereld wordt aangedaan. Zij die zich focussen op wat er gaande is in Noord- en Zuid-Amerika, Europa, Afrika of Azië missen het belangrijkste sociale, culturele en politieke fenomeen van onze tijd. Net als in een pointillistisch schilderij smelten de stipjes ineen en vormen samen het beeld van een opstand. Grote aantallen mensen wijzen globalisering als economisch, cultureel en universeel waardestelsel af. De opstand is wereldwijd, ongeorganiseerd en weinig stabiel. Het gaat meer om het afwijzen van de huidige machtsstructuren dan om de details van eventuele nieuwe machtsstructuren.

Het fundamentele verzet tegen de globalisering begon in de vleugels – de anarchistisch-radicalen aan de ene en de fundamentalistisch-religieuze aan de andere kant. Aangeblazen door een toenemende sociale onrust, begonnen radicale en reactionaire ideeën aan te slaan bij de middenklasse. De opstand manifesteert zich in het Britse besluit om de Europese Unie te verlaten, in de opkomst van extreemrechts in Europa en in de groei van het fundamentalisme, maar ook in de toenemende steun voor radicaal-links, de toenemende rancune jegens de rijken en de opeenhoping van kapitaal. Politici doen wanhopige pogingen mee te liften. De president van de Verenigde Staten heeft het Amerikaanse en internationale discours na zijn verkiezing overspoeld met eindeloze provocaties. Het geroffel op zijn telefoon als hij tuitert is zo oorverdovend dat we zijn vergeten wat we allemaal beseften toen hij won: Trump is een uiting van een veel breder fenomeen, dat verder teruggaat dan de verkiezingen van 2016 en 2020. We zijn inmiddels een paar jaar verder en kunnen nu doen wat nodig is: terugkijken op de afgelopen decennia als één geheel van het politieke en historische mozaïek dat onze huidige wereld vormt. Het tijdperk van de revolutie is te belangrijk, te zwaarwegend, om te worden gedefinieerd door Trump of de verslaving van de media aan zijn persoon.

De opstandelingen vormen een bonte coalitie van verworpenen. Sommigen voeren aan dat de globalisering, de liberale waarden die haar aankleven en de technologie die ze niet alleen heeft voortgebracht maar waar ze zich ook aan tegoed heeft gedaan, hun leven, hun gemeenschappen en hun gekoesterde waarden en overtuigingen hebben vergiftigd. Anderen zijn in opstand gekomen, soms gewapenderhand, tegen een politieke klasse die beloofde dat mondiale oplossingen welvaart voor iedereen zouden brengen, maar die intussen bij de rijkste één procent op schoot is gaan zitten. Ze zijn in opstand omdat hun was voorgehouden dat de globalisering de aarde plat maakt: alles ligt voor je, alles is binnen handbereik, je hoeft het alleen maar te pakken. Het spreekt voor zich dat dat holle kreten zijn: de internationale economie is meer gebouwd op ongelijkheid dan op gelijkheid. De opstandelingen zien hun kinderen hun cultuur in de steek laten, terwijl de eis om politiek correct te zijn steeds luider klinkt en hen verbiedt om uiting te geven aan hun begrijpelijke frustraties. Ze komen in opstand omdat hun veiligheid, identiteit en levensonderhoud allemaal gevaar lopen. Terroristen kunnen elk moment toeslaan, immigranten willen overal heen en werkgevers zitten er voortdurend op te vlassen om hen te ontslaan. De coronapandemie die in 2020 de wereld in haar greep hield bracht de degeneratie van de in wezen nog twintigste-eeuwse politiek aan het licht, en haar onvermogen om eigentijdse uitdagingen het hoofd te bieden, uitdagingen als de verspreiding van een nieuw virus in een door en door verbonden wereld. Leiders en politieke systemen zijn het gewend om altijd een façade te tonen van controle, zekerheid en veiligheid. In de loop van de geschiedenis hebben epidemieën vaak korte metten gemaakt met die illusie. Ze laten ook haarfijn zien welke leiders effectief en capabel zijn, en welke doelloos en gevaarlijk. Luchino Visconti, die in de veertiende eeuw over Milaan heerste, liet huishoudens waar de Zwarte Dood was uitgebroken in quarantaine gaan, waarmee hij vele levens redde tijdens de eerste golf van de epidemie. Andere heersers vluchtten naar hun zomerpaleis terwijl hun onderdanen stierven, wat een beetje doet denken aan Donald Trump die golf speelde terwijl het coronavirus om zich heen

greep. ‘In een duistere tijd begint het oog te zien,’ schreef de Amerikaanse dichter Theodore Roethke. Het is geen toeval dat in veel landen wijdverbreide protesten uitbraken terwijl het virus zich verder verspreidde. Corona heeft een katalyserende werking gehad op de opstand tegen de verscheurde wereldorde.

De uiting van al die klachten, de golf aan rancune, verandert de wereld. Anders dan de media vaak doen voorkomen, zijn de protesten tegen internationale handel of, op een ander vlak, tegen universele waarden veel meer dan uitbarstingen van haat en domheid of voorbijgaande verschijnselen. Het protest tegen de toename van immigratie in Westerse landen is niet altijd hypernationalistische, chauvinistische propaganda. De globalisering heeft het bestaan van de mensen verbeterd, maar het heeft ook gemeenschappen gedece-meerd en ecosystemen verwoest, en daarmee de zaadjes van een opstand gezaaid. De revolte brak uit aan het eind van het Tijdperk van de Verantwoordelijkheid.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog luidde overal een tijd in van relatieve stabiliteit, waarin men zich liet leiden door behoedzaamheid en plichtsbesef: het Tijdperk van de Verantwoordelijkheid. De tijdgeest werd diepgaand beïnvloed, ja gevormd, door de afgrijselijke ervaringen van zowel kiezers als van degenen op wie zij stemden. Zij hadden zich geconfronteerd gezien met een verwoeste en verbrande wereld, een planeet in shock. Ze hadden de gruwelijke gevolgen gezien van racisme, hypernationalistische wraak, economische neergang, handelsoorlogen en verslaving aan ideologisch extremisme, en ze wezen het allemaal af. Een korte periode na afloop van de oorlog was het een en al optimisme wat de klok sloeg – regen na een lange droogte. President Franklin Roosevelt gaf twee jaar voor het einde van de oorlog, in 1943, al uiting aan die gevoelens: ‘We vertrouwen erop dat toekomstige generaties zullen weten dat er halverwege de twintigste eeuw een tijd kwam dat mensen van goede wil een manier vonden om zich te verenigen, en de handen aan de ploeg te slaan, en te vechten om de krachten van onwetendheid en onverdraagzaamheid, van slavernij en oorlog te vernietigen.’¹

Het eenvoudige doel dat hij formuleerde werd bereikt. De Russen, Amerikanen, Chinezen, Britten en Fransen waren het er allemaal over eens dat het een rechtvaardige oorlog was geweest, en begrepen de draagwijdte van de gruwelen waarvan ze getuige waren geweest. Maar verder ging de consensus niet. Roosevelt sprak over toekomstige generaties, maar zijn generatie maakte Hiroshima en Nagasaki mee, en werd niet veel later, in 1949, opgeschrikt door de eerste Russische kernproef. Een nieuwe wereld was geboren, een wereld die werd geconfronteerd met het vooruitzicht op zijn eigen uitroeiing.

De grootste angst van de sidderende wereld was dat er weer een wereldoorlog zat aan te komen, veroorzaakt door de gevaarlijke vijandelijkheden van de Koude Oorlog. Het optimisme werd snel overwoekerd door een intens pessimisme. Onmiddellijk na afloop van de Tweede Wereldoorlog dachten de Amerikanen dat de Sovjet-Unie wel zou willen samenwerken om wereldvrede te bewerkstelligen, maar een jaar later geloofden maar weinig Amerikanen dat de Russen te vertrouwen waren, en vijfenzeftig procent voorspelde een nieuwe wereldbrand binnen een tijdsbestek van nog geen 25 jaar. Tegelijkertijd wilden, volgens een onderzoek, zes op de tien Amerikanen een sterkere Verenigde Naties, of zelfs één enkele wereldregering.²

Zorgen en angsten kunnen zo hun voordeel hebben, vooral voor heersers. Eén voordeel is dat ze voorzichtigheid kunnen afdwingen, en voorzichtigheid leidt tot verantwoordelijkheid.

Het Tijdperk van de Verantwoordelijkheid werd in 1947 zo ongeveer gedefinieerd door William A. Lydgate, samensteller van de Gallup-opiniepeiling, in een lange analyse die hij dat jaar op schrift stelde. 'Een extremisme van laten-we-een-paar-atoombommen-op-Moskou-gooien spreekt ons volk niet aan... Maar het blote feit dat de situatie zo somber lijkt kan een goed teken zijn. In plaats van heel idealistisch te veronderstellen, zoals velen na 1918 deden, dat de wereld nu veilig is voor de democratie, heerst in het land een nuchter besef dat je moet werken om de vrede te behouden.'³

Nostalgie is even bedrieglijk als gevaarlijk. De Koude Oorlog

voelde niet aan als het Tijdperk van de Verantwoordelijkheid. Het Westen deed met tegenzin en vaak na een bloedige strijd afstand van zijn koloniën. De wereld hoorde het wapengekletter in de Cubaanse raketcrisis, in de spanningen rond Berlijn en in de oorlogen in Korea en Vietnam. De twee supermachten proefden elkaars nieren in een reeks oorlogen bij volmacht, waarin mensen uit de derde wereld werden geofferd om te voorkomen dat er een kernoorlog zou uitbreken.

Toch was het een verantwoordelijke wereld, en dat inzien, al is het achteraf, is nu nuttig. Het is moeilijk om in het heden het goede te onderscheiden, en nog moeilijker om de snelle weg van het kwaad te volgen. Na de oorlog leefden de wereldleiders voortdurend in angst voor een nieuw en nu echt catastrofaal conflict. Het was hun angst die er in de meeste gevallen voor zorgde dat ze niet de weg van militair avonturisme kozen. Maar wat nog belangrijker was: de publieke opinie noopte hen tot terughoudendheid. In zowel de Sovjet-propaganda als in de uitlatingen van Amerikaanse generaals was vrede de hoogste waarde, of althans: de leiders wilden hun publiek doen geloven dat het vrede was wat ze nastreefden. Zelfs de oorlogszuchtige generaal Douglas MacArthur had het vaak over vrede. 'De soldaat bidt bovenal voor vrede,' zei hij, en hij had het over de noodzaak 'om in vrede te bewaren wat we in de oorlog hebben gewonnen'. Hij zei zelfs dat eer moest worden geofferd op het altaar van de vrede.⁴ Waren het ideologieën die leiders aan de ketting van de verantwoordelijkheid legden? Niet echt. Het was een kracht die veel dieper verankerd zat: de persoonlijke en collectieve herinnering aan de gruwelen van de oorlog, en de morele lessen die daaruit getrokken werden. 'Alle oorlogen beginnen met een stommiteit,' zei president John F. Kennedy tijdens de Berlijnscrisis van 1961.⁵ Tijdens de Cubacrisis legden de Amerikaanse legerleiders Kennedy een plan voor om het hele Sovjetblok te vernietigen met een kernaanval (170 atoom- en waterstofbommen op Moskou alleen al). Kennedy verliet ontsteld de vergadering. 'En wij noemen ons nog wel het menselijk ras,' zei hij op weg naar het Oval Office op bittere toon tegen minister van Buitenlandse Zaken Dean Rusk.